

Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Politikasına Dair Üç Belge

Murat Alanoğlu*

Giriş

II. Bayezid döneminde İran serhaddi ve Doğu Anadolu'da Safevi propagandası dolayısıyla bölgeyi takip eden Osmanlı merkezi, bölgedeki istihbarat kaynaklarından Şah İsmail'in faaliyetleri hakkında bilgi almaktaydı.¹ Bölgedeki durumu dikkatle takip etmesine rağmen XVI. yüzyıla kadar Osmanlıların siyasal hâkimiyeti Fırat'ın doğu tarafına geçememişti. Şah İsmail'in 1501'de ortaya çıkıp kısa sürede İran, Irak, Horasan ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmesiyle Osmanlılar için tehlike çanları çalmaya başladı. II. Bayezid bu gelişmeleri takip ettiyse de fiziki bir müdahalede bulunamadı. Gelişen olayları bizzat fark eden Trabzon valisi Şehzade Selim'di. Bölgenin ahvalinin ve Safevilerin hızlı yayılmalarının farkına varan Selim, şehzadeligi döneminde bile karşı faaliyette bulunmuştu. Ancak yeterli desteği ve gücü bulamadığından ancak padişah olduktan sonra tehlikenin büyüklüğüne işaret ederek, çözüm arayışına girmişti. Osmanlıların ilk "şark meselesi" bu dönemde ortaya çıkan Safevilerin siyasî ve mezhebî tehdidi olmuştu.² Bu tehdidi ortadan kaldırmak üzere harekete geçen Sultan Selim, 23 Ağustos 1514'te Çaldıran'da Şah İsmail'in ordusuyla karşılaştı ve Safevileri yenilgiye uğrattı.³

Halil İnalçık'ın Anadolu tarihinde bir dönüm noktası olarak belirttiği Çaldıran Savaşı'ndan galibiyetle ayrılan Sultan Selim, Şah İsmail'i takip ederek Tebriz üzerine yürüdü.⁴ Tebriz'in 6 Eylül 1514'te teslim alınmasıyla nihai hedefe

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/ TÜRKİYE, muratalanoglu@gmail.com ORCID:0000-0003-3631-6923

1 II. Bayezid ile Kürt beylerinden Rüstem Mukri'nin 1497'deki mektuplaşması için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, C 1, İstanbul 1274, s. 301-303, 353-354.

2 Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 92-97.

3 Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, sy. 22, XVII, İstanbul 1968, s. 49-78; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 124-152. Vural Genç, *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran Savaşı (1514)*, Bengi: İstanbul 2011, s. 125-128.

4 Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 139.

ulaşılmıştı; bu sırada askerin ve komutanların geri d6nmek istemesi, lojistik ve erzak sıkıntıları ile sâir hadiseler nedeniyle Selim, bölgede kışlayıp baharda Şah İsmail'i takip ederek ortadan kaldırma planından vazgeçmek zorunda kaldı. 14 Eylül 1514'te ordusuyla beraber kış geçirmek üzere Amasya'ya doğru harekete geçtiğinde, yeni bir planı devreye soktu. Yanında bulunan ve uzun süre Akkoyunlu hizmetinde görev yapması dolayısıyla İran ve Kürdistan ahvaline vâkıf olan İdris-i Bidlîsî'yi Urmiye'den başlayarak Diyarbakir ve Malatya bölgesine kadar olan coğrafyaya Çaldıran zaferi fetihnâmesini iletmek ve buralarda yerleşik Kürt beylerinin Osmanlı tarafına geçmeleri ve Şah İsmail kuvvetlerini bölgelerinden uzaklaştırmaları için ikna etmek için gönderdi. Zira fetih sadece kılıç ile yapılacak bir iş değildi, bunun yanında gönüllerin de kazanılması gerekirdi. Bu politika eskiden beri kullanılagelen istimâlet ile yanına çekme, meylettirme faaliyetiydi.⁵ Bu görevi yerine getirmek üzere harekete geçen İdris-i Bidlîsî, bütün bölgeyi gezerek fetihnâmeleri tevdi etti ve padişahın istimâlet önerisini ilettili. Kısa bir süre içinde bölgedeki Kürt beyleri Osmanlı'ya katılmayı kabul ettiler ve Safevileri bölgeden çıkarmaya başladılar. Bidlîsî'nin Selim Şah-nâme'de verdiği bilgilere göre İmadiye ve Cizre üzerinden Hısnıkeyfa, Siird, Hizan ve Bitlis bölgesindeki beylerin itaatini alarak, Osmanlı tarafına çekmeye ve Safevi karşıtı koalisyonla katmaya çalışmıştı. Kürt beylerinden yirmi beş kişi ve özellikle isimlerini zikrettiği Hısnıkeyfa hâkimi Melik Halil Eyyubî, Bidlis hâkimi Emir Şerefüddin, Hizan hâkimi Emir Davud, Sason hâkimi Ali Bey, Nemran hâkimi Abdül Bey ve İzeddin Şir Bey'in oğlu Emir Melik Abbas'ın iştirak ettiği bir toplantı düzenledi. Osmanlı padişahına itaat edileceği ve Safevi güçlerine karşı savaşılacağı konusunda mutabakata varıldı. Bölgedeki güçler Bidlîsî'ye tam destek verirken, Kürt beyleri, birbirlerinin hâkimiyeti altında idâreyi kabul edemeyeceklerinden Bidlisî aracılığıyla padişahın kendilerini yönetecek bir "Rumî (Osmanlı)" idarecinin atanmasını talep ettiler.⁶ Bu toplantının ardından bölgedeki Kürt beyleri Safeviler tarafından işgal edilmiş toprakları geri almak üzere harekete geçeceklerdi.⁷

5 Mücteba İlgürel, "İstimâlet", *DİA*, C 23, İstanbul 2001, s. 362-363; M. Ali Ünal, "İstimâlet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt Politikası", *Tarihte Türkler ve Kürdler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, C 1, TTK, Ankara 2014, s. 141-159.

6 "Kürd taifesi, hatta dağlı insanlar, görüş bağımsızlığını ve kendi akranelarıyla emsallerine karşı muhalefeti huy haline getirdiklerinden, savaşlarda ve çarpışmalarda bütün kulların bir araya gelmelerini sağlamak bakımından yüce huzurdan Rumi (Osmanlı) Őiarlı mücahitler ordusundan ve ünlü büyük beylerin arasından emir ve yasakları uygulayıp olaylarda ve savaşlarda ordunun birlik içinde olup başarı kazanmasını sağlayacak bir şahsı onların arasına tayin etmek lâzımdır". *Selim Şah-nâme*, s. 287.

7 *Selim Şah-nâme*, s. 288.

İlkin, Tebriz'de padişaha sadakatini sunup, Rojeki Kürtlerinin vatani olan Bitlis ve çevresini Osmanlılara tabi kılan ve kendisine meliklik beratı verilen Emir Şeref, hızla Safevileri memleketinden çıkararak egemenliğini tekrar tesis etti. Benzer şekilde Melik Halil Eyyubi, kendisine miras kalan Siirt'i zapt etti. Daha sonra Muhammed Ustaclu'nun kardeşi Selman Bey'in muhafazasında olan Hısnıkeyfa'yı almak için asker topladı ve fethetmeye girişti. Sasonî Ali Bey, Kızılbaş elinde bulunan Erzen Kalesi'ni ve çevresini ele geçirdi. Melik Bey de Vestan topraklarına bağlı Ahtamar Adası'nı zapt etti. Ahmed Bey Zirikî, Atak Kalesi'ni ve Meyyafarikin'i Kızılbaş baskısından kurtardı. Kasım Bey Mirdasî, Eğil Kalesi ile birlikte Hani'yi Amid halkının desteğini alarak savaşla ele geçirdi. Palu Kalesi'ni ve bağlı yerleri, Bidlîsî'nin desteğiyle, Mirdasî Cemşid Bey, Kızılbaş ordusuyla yapılan birkaç çatışmadan sonra egemenliği altına aldı. Bohti ve Cizre hâkimi de Musul'da hüküm süren Kızılbaş kuvvetlerini sürdürdü. Soran hâkimi Seyyid Bey, Erbil ve Kerkük'ü ele geçirdi. Böylece "Diyarbakir ve Kürdistan etrafında Kürt büyüklerinin çoğu, kendi atalarından kalma kalelerini ve şehirlerini iktidarları altına aldılar".⁸

Kürt beylerinin sadakat ve itaatini alarak padişaha bağlılığını kesinleştiren Bidlîsî, 1515 kışını Amasya'da geçiren Sultan Selim'i kendi yaptıklarıyla ve Acem Şah'ından aldığı haberlerle bilgilendiriyordu.⁹ Çevre beylerin itaatinin alınıp Safevilere karşı birlikleri sağlandıktan sonra yapılacak en önemli iş, Diyarbakir'in merkezi Amid'in alınması ve Safevilerin bölgeden çıkarılmasıydı.¹⁰

Bu çalışmaya konu olan belgelerin ortaya çıkışı Amid'in fethine hazırlanan günlere denk gelmektedir. Yani Çaldıran sonrası Amasya'ya geri dönen ordu, 1515 kışını burada geçirecek ve baharla birlikte yeniden Safevileri tamamen ortadan kaldırmak ve bölgeyi Kızılbaş kuvvetlerinden arındıracaktı. Hazırlıklar yapıldıktan sonra hem merkezi Osmanlı ordusu hem de Bidlîsî'nin liderliğinde hareket eden yerel Kürt beyleri, Safevi kuvvetlerine karşı harekete geçmişti. Bu şekilde olayların cereyan ettiği bir ortamda yazıldıkları görülen bu üç belgede Amid'in fethi sırasında anahtar rol oynayacak olan Palu hâkimi Cemşid Bey ile Çemişgezek hâkimi Pir Hüseyin Bey'e kendi yönettikleri bölgeler, Osmanlı padişahının beratıyla resmen verilmiş ve kendilerine görev, yetki ve sorumluluk ile hâkimiyet alanları belirtilmiştir.

8 *Selîm Şah-nâme*, s. 288, 304-305.

9 *Selîm Şah-nâme*, s. 288.

10 Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 68.

Münşeât mecmuaları, daha ziyade kâtiplerin bilmesi gereken kuralları öğretmek için yazılır. Burada örnek olması için bazen de resmi vesika örneklerinin suretleri derç edilir. Bu resmi vesika örneklerinin kimileri günümüze ulaşmadığından münşeât mecmualarında yer alan suretleri tarih araştırmaları için çok önemli olabilmektedir.¹¹ Bu çalışmaya konu olan üç vesika da Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi No.1969'da bulunan bir münşeât mecmuası içerisinde bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim dönemine ait olan ve orjinalleri günümüze ulaşmamış bu belgeler Sultan Selim'in Doğu Anadolu politikasını yansıtan ilk örneklerdir. Çalışmada bu belgelerin muhtevaları ve diplomatik özellikleri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

I. Çemişgezek Sancakbeyi Pir Hüseyin Bey'in Beratları

Çemişgezek bölgesi, Osmanlılardan önce de Pir Hüseyin Bey'in ataları tarafından yönetilmekteydi. Yönetimlerini ancak bölgeye gelen büyük devletler ile ittifaklar yaparak sürdürebilmişlerdi. Moğollar, Timur ve Karakoyunlular bu meyanda sayılabilir. Ancak kimi zaman da yönetimlerini, bölgeye gelen büyük güçlere devretmişlerdi. Zira 1379'da Mutahharten, Erzincan emiri olduktan sonra çevre bölgelerle birlikte Çemişgezek'i de topraklarına katmıştı. Keza Akkoyunluların kurucusu Kara Yülük Osman, 1420'lerde Çemişgezek hâkimi Emir Yılman oğlu Şeyh Hasan'ı mağlup ederek Çemişgezek'i idaresi altına almıştı.¹² 1501'de ortaya çıkan Safeviler, Akkoyunluları mağlup ederek Tebriz merkezli İran coğrafyasına hâkimiyet kurmuş, daha sonra Akkoyunlu mirası üzerinden hareketle Diyarbekir bölgesini ele geçirmişlerdi. 1507'de Diyarbekir ve çevresi Safeviler tarafından ele geçirildiğinde buradaki yerel unsurlar ortadan kaldırılmış ve yerlerine Kızılbaş valiler atanmıştı. Bu sırada Çemişgezek'i yöneten Rüstem Bey de aynı akıbete uğramıştı. Oysa Safevi ordusuyla gelen Nur Ali Halife'ye hiçbir karşılık vermeden şehri teslim ettiği halde Rüstem Bey ve Çemişgezek aşiretleri buradan kaldırılarak İran'a göç ettirildi ve Rüstem Bey'e Irak tarafında idarecilik görevi verildi. Çaldıran Savaşı sırasında Safeviler tarafında savaşan Rüstem Bey, yenilgiden sonra Merend'e yakın Yam denilen yerde Sultan Selim'e itaatini bildirdi. Ancak bu taraf değişikliği onun hayatta kalmasını sağlayamadı. Zira Sultan Selim, onu ve yanındaki adamlarından yüzlercesini katletti. Rüstem Bey'in hayatta kalan oğlu Pir Hüseyin Bey ise bu olay üzerine kaçarak Memluklere sığınmanın

11 Bekir Kütükoğlu, "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994, s. 217-218, 222.

12 M. Ali Ünal, *XVII. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s. 13-14.

yollarını aradı. Malatya'ya gelerek Memluk valisi ile görüştü. Ancak valinin, yıkımın eşliğinde olan Memluklere gitmektense Amasya'da bulunan Sultan Selim'e gitmesini ve ondan af dilemesini salık vermesiyle kararından vazgeçerek Sultan'ın eşğine yöneldi. Amasya'da Sultan'ın huzuruna çıkan Pir Hüseyin hem bu cesurane hareketi hem de İdris-i Bidlîsî liderliğinde Safevilere karşı başlayacak mücadeleye olası katkısı nedeniyle af edildi ve Çemişgezek'i Nur Ali Halife'den almak üzere görevlendirildi. Buradan aşiretleri ile harekete geçen Pir Hüseyin Bey, kimi kaynaklara göre Bıyıklı Mehmed ile kimilerine göre ise yalnız hareket ederek Safevilerin Çemişgezek valisi Nur Ali Halife'yi mağlup ve katlederek ata yurdu olan toprakları geri aldı.¹³ Bu olayın tarihi, kaynaklarda genelde Haziran 1515 olarak belirtilmiş olsa da burada kullandığımız berattan anlaşıldığı üzere bu vak'anın Nisan sonu veya Mayıs başında gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca Çemişgezek'in Pir Hüseyin Bey tarafından Bıyıklı Mehmed Paşa henüz bölgeye gelmeden fethedildiği anlaşılmaktadır. Zira aşağıda ayrıntılı şekilde ele alındığı üzere, 20 Mayıs 1515'te Pir Hüseyin Bey Çemişgezek sancakbeyi olarak atanmıştı. Bu atamayla birlikte Çemişgezek'te Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu.

İdris-i Bidlîsî tarafından inşa edilerek Çemişgezek sancakbeyi Pir Hüseyin'e verilen 20 Nisan 1515 tarihli beratta sancakbeyinin elkâbı; “İftihâru'l ümerâi'l-kirâm ihtiyâru'l-küberâi'l-fihâm zu'l-kadri ve'l-ihtirâm el-mucidd ve'l-ihtişâm el-mahfûf-ı bi-sınûf-ı letâif-i 'avâtuf-ı hâlikü'l-kevneyn Pir Hüseyin Bey *dâme ikbâluhu*” şeklinde geçmektedir.¹⁴ Bidlîsî'nin Kürt beyleri için formüle ettiği bu elkâb, kendisinden sonra da Osmanlı bürokrasisinde kullanılmıştır.¹⁵

Beratta, Pir Hüseyin Bey'in Sultan Selim'e ve devletine mutlak manada ihlas ve samimiyet ile sadakat gösterdiği ve sancağı yönetmeye layık ve müstahak olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde apaçık sadakat ve liyakatten dolayı Sultan Selim, “sevâbık-ı a'vâm ve sevâlif-i eyyamdan eben 'an cedd tasarruflarında ola gelen” Çemişgezek vilayetini Pir Hüseyin Bey'in idaresine verdi. Bu sırada Çemişgezek ve çevresini Pir Hüseyin Bey, Safevilerden almıştı. Fethettiği bölgelerin yönetimi gösterdiği ihlas, bağlılık ve cansiperane mücadele nedeniyle tümüyle kendisine verilmiştir. Dolayısıyla Çemişgezek halkının küçüğü, büyüğü ve ileri geleni ile Pir Hüseyin Bey'i sancakbeyi bilmeleri ve ona itaat etmeleri istenmiştir. Bu

13 Şeref Han Bitlisî, *Şerefnâme*, C 1, çev. Abdullah Yegin, Nubihâr, İstanbul 2013, s. 213-215.

14 *Miñşeat Mecmuası, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Velîyüddîn Efendi*, No: 1969, vr.108b.

15 Vural Genç, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihi: İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*, TTK, Ankara 2018 s. 339-340. (Basım aşamasında)

şekilde sancakbeyliğini alan Pir Hüseyin Bey'in temel görevi Safevilere ve onların destekçilerine karşı koymaktı.¹⁶

İlk atamada Çemişgezek sancakbeyi Pir Hüseyin Bey'in Kemah ve Vilayet-i Rum beyleri ile hareket etmesi ve önemli bir mesele veya mücadele olduğu vakit onlara tabi olması istenmiştir. Eğer o bölgeden bir istek gelirse hemen atlı ve yaya askerleri ile hazır olarak onlara yardımda bulunması emredilmiştir. Aynı şekilde kendisi zor durumda kalır ve “yoldaşlık ihtiyacı” olursa Kemah ve Vilayet-i Rum beyleri kendisine yardımda bulunacaklardı.¹⁷ Burada görüldüğü üzere Mayıs 1515 itibari ile Diyarbakir beylerbeyi ifadesine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Çemişgezek'in Kemah ve Rum eyaletine yakın olması dolayısıyla buraya tabii kılındığı da anlaşılmaktadır. Bu tarihte adı geçen yerlerin idaresi de Bıyıklı Mehmed Paşa'daydı. Amid'in fethine müteakip Diyarbakir beylerbeyliğinin teşkilatlanmasıyla birlikte Çemişgezek de buraya bağlanacaktır. Nitekim Diyarbakir'in 1518'de tamamlanan ilk tahrir kayıtlarında Çemişgezek, Diyarbakir beylerbeyliğine tabi on iki sancaktan biridir.¹⁸ Bu durum daha sonraki sancak tevcih defterlerinde de görülmektedir.

Pir Hüseyin Bey, 20 Nisan 1515'te berat ile Çemişgezek sancakbeyi olarak atanmıştı. Ancak kendisinin idare edeceği alanın kesin sınırı belli olmadığından bir mektup ile Sultan'a durumu bildirmiş ve tasarruf edeceği bölgelerin ayrıntılı şekilde yazılmasını istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Divânı'ndan 26 Mayıs'ta yazılan “Berat-ı Ta'yin-i Kılâ' Havâs-ı Pir Hüseyin Bey Mîrliva-ı Çemişgezek” başlıklı ikinci bir berat sadır olmuştur. Bu beratta ifade edildiği üzere Pir Hüseyin Bey'in gösterdiği ihlas ve ihtisas gereğince eskiden beri “eben ‘an cedd” yani soyunun elinde bulunan Mazgird, Pertek, Gerbuzek, Vasgird, Sağman, Rabat, Havik, Lertik, Göneden, Kızucan, Gürzelik, Siptoros (Sebtoros), Keban ve Çatalkale isimli kaleler hass olmak üzere kendisinin tasarrufuna verilmiştir. Bu bölgelerin kendisine “haslık tariki” ile verildiği ve hiç kimsenin buralara müdahale etmemesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹ Burada görüldüğü üzere 1515'te Çemişgezek, hayli geniş alana yayılan ve on dört nahiyeden oluşan bir sancaktı. Nitekim bu durumu 1518 ve 1523 tarihli tahrir defterlerinde de müşahede etmekteyiz.²⁰

16 *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr.108b.

17 *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr.108b.

18 *BOA, TD*. No. 64, s. 755-862.

19 *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr.109b.

20 M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 26-28.

II. Palu Hâkimi Cemşid Bey'in Eyaletnâmesi

Palu bölgesi, Osmanlı öncesinde uzun süre Akkoyunlu hâkimiyetinde kalmıştı. Akkoyunluların yıkılmaya yüz tuttuğu yıllarda Eğil'i merkez edinen yerel güçlerden Mirdasî beyleri tarafından ele geçirilmişti. Akkoyunluları ortadan kaldıran Safeviler, çok geçmeden Tebriz merkezli İran coğrafyasını ele geçirdikten sonra Akkoyunluların mirası üzerinden hareket ederek onların ilk kuruluş coğrafyası Diyarbekir ve çevresini de topraklarına katmak üzere harekete geçtiler. 1507 yılında Zülkadiriye ve Diyarbekir bölgesine yapılan seferle buralar Kızılbaş liderleri tarafından ele geçirildi. Böylece Akkoyunlu inhitatı sonrası oluşmuş yerel idârelere son verildi ve bölge doğrudan Tebriz'den tayin edilen Kızılbaş valilere bırakıldı. Diyarbekir valiliğine getirilen Ustaclu Mehmed, bütün Diyarbekir ve çevresinin tek sorumlusu oldu. Bu sırada Palu'da beyliğini sürdüren Cemşid Bey de hâkimiyetini kaybederek aşiretleri ile birlikte Safevilere tabi olmak zorunda kaldı. Yaklaşık yedi yıl süren bu mecburi tabiiyet, 1514'te Çaldıran seferiyle son bulacaktı. Zira idâresini ve topraklarını Safevilere kaptıran Cemşid Bey, Sultan Selim'in gelişini fırsat bilerek emrindeki askerleri ve aşiret kuvvetleriyle Karaman'a kadar giderek Sultan'a tabiiyetini bildirdi ve sefer boyunca yanında yer aldı. Bu itibarla Kürt beyleri arasında Osmanlılara ilk iltihâk eden bölge Palu'ydu. Çaldıran Savaşı'nda Osmanlıların yanında savaşan Cemşid Bey, dönüş yolunda padişah ile Amasya'ya geldi. Bu sırada Osmanlı yanlısı politika izleyen diğer Kürt beylerinin yaptığı gibi bölgelerindeki Safevi güçleriyle mücadele ederek onları topraklarından çıkarmaya çalıştılar. Cemşid Bey de Palu'nun Safevi idârecisi Arapşah'ı yenilgiye uğratarak topraklarını geri aldı. Bunun üzerine padişah tarafından 3 Haziran 1515'te Palu bölgesi kendisine “eyâlet” olarak tevcih edildi. Zira bu tarihte verilen belge “eyâletnâme” adını taşımaktaydı. Palu ile çevresindeki geniş bir alan “mülkiyet tarikiyle” kendisini verildi.²¹ Böylece Cemşid Bey ailesinin üç asırdan fazla devam edecek “Palu hâkimliği/beyliği” başlamış oldu.

Palu beyliğinin ilk hâkimi olan Cemşid Bey'e 3 Haziran 1515'te yazılan ve “Eyaletnâme-i Cemşid Bey Mîrliva-i Palu” başlığı taşıyan berat, bu tür belgelerin ilk örneği olma vasfını taşımaktadır. Osmanlı idaresine geçen bölgenin, yönetiminin Cemşid Bey'e nasıl ve ne şartlarla verildiğini belirtmektedir. Ayrıca Cemşid Bey'in elkâbının ne şekilde yazılacağını göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim İdris-i Bidlîsî'nin inşâ ettiği beratın hemen başında, Osmanlı hâkimiyetini kabul ederek padişaha sadakatle hizmet edeceği belirtilen Cemşid Bey'in elkâbı;

21 *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr. 107b.

“Kıdvetu’l-ümerâi’l-kirâm usvetü’l-küberâi’l-fihâm zu’l-kadri ve’l-ihtirâm el-mucidd ve’l-ihtişâm el-muhtâs bi-mezîdi ‘avâtu’l-meliki’l-mecîd Cemşid Bey *dâme ‘uluwühû’*” şeklindedir.²²

Safevilerle karşı Osmanlı tarafını seçerek ihlas ve sadakat gösteren Cemşid Bey, aynı zamanda yönetim konusunda layık ve müstahak birisiydi. Bundan dolayı Palu ve çevresinin yönetimi Sultan Selim tarafından berat ile kendisine tevcih edilmiştir. Burada geçen bir ifade bu tarihteki hâkimiyet alanlarını göstermektedir. Zira bu sırada vilayet-i Palu’nun tamamı Cemşid Bey tarafından fethedilerek Safevilerden geri alınmıştır. Fakat “Kızılbaş elinde olan ülkâ-i Sivan” da Cemşid Bey’e tevcih edilmiş olmasına rağmen henüz fethedilmemişti. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Sivan bölgesi, Safevilerden alınmak üzere Cemşid Bey’e tayin edilmiştir. Nitekim bir süre sonra Cemşid Bey, Osmanlı kuvvetlerinin Amid’i fethetmek üzere harekete geçmesiyle birlikte diğer bölge beyleriyle birleşerek Çapakçur, Genç ve Sivan bölgesindeki Safevi kuvvetlerini mağlup edecek ve Sivan’ı kendi topraklarına katacaktır.²³ Daha sonraki yıllarda Sivan, Palu hükümetinin doğu sınırlarını oluşturan bir nahiye olarak teşkilatlandırılacaktır.²⁴

Beratta belirtildiği üzere Cemşid Bey’in idaresine verilen yerler Palu’nun tamamı ve hemen doğusunda yer alan Sivan ülkesiydi. Tasarrufu ve emri altına giren yerlerin nasıl idare edileceği de belirtilmiştir. Öncelikle padişaha ve devlet yönetimine şevk ile sadakat ve bağlılık gösterecekti. Gerekli görevlerde tam teslimiyet ve cansiperâne hizmet edecekti. Cemşid Bey’in sorumlulukları bu şekilde belirtildikten sonra Palu halkının da beylerine karşı vazife ve tutumlarına yer verilmiştir. Buna göre Palu vilayetinin halkını oluşturan küçük, büyük, düşük veya yüksek mertebelikler, aşiretler ve ileri gelen kimseler, Cemşid Bey’i sancakbeyi bilerek ağırlama, ikram ve ihtiramda bir kusur göstermeyeceklerdi. Cemşid Bey’in emirlerini dinleyecek ve sözünden dışarı çıkmayacaklardı. Onun fikirlerine karşı gelerek

22 *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr. 107b. Ayrıca mecmuanın başka bir sayfasında diğer Kürt beylerine nasıl hitap edileceği de belirtilmiştir: “Elkâb-ı Melik Halil Eyyûb ve Pir Hüseyin Bey, Mehmed Bey Sasoni ve Şeref Bey, ümerâ-i Diyarbekir; cenâb-ı emâret-meâb eyâlet-nisâb devlet-intisâb sa’âdet-iktisâb melikü’l-celâl melikü’l-hisâl el mehfüf bi-sünûf-i tâife-i avâtu’l-mülk-i mütte’âl Hısnıkeyfa Hâkimi Melik Halil Eyyûbî, Çemişgezek Hâkimi Pir Hüseyin Bey ve Mehmed Bey Sasoni, Bidlis Hâkimi Şeref Bey *dâmet-me’alîyehü* ve dûa ve tenvi’i yazılır. Alamet yazılmaz cümlesine Mîr Bedir Bohti, Mîr Seyyid Hâkim-i Soran, Hâkim-i İmaddiye Hasan Bey”. Bkz. *Münşeat Mecmuası*, No. 1969, vr. 9a-b; Vural Genç, *Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihi: İdris-i Bidlisi (1457-1520)*, s. 339-340.

23 *Selîm Şah-nâme*, s. 314-319.

24 “Taht-ı hükümetinize tâbi’ Karaçor ve Ohi ve Bulanık ve Gökdere ve Sivan ve Bağın ve Hun ve nefsi-i şehirde olan aşâyirden ...”. *BOA, Atik Şikâyet Defteri*, No: 10, s. 126/501.

muhalefet etmeyeceklerdi. Metinde daha sonra tekrar Cemşid Bey'in görev ve sorumluluklarına geçilmiştir. Burada temel görevinin askeri olduğu belirtilmiştir. Buna göre Palu çevresindeki sancakbeylerinden askeri bir hizmet talep edilirse vakit kaybetmeden atlı ve yaya askerleri hazırlaması ve Diyarbekir beylerbeyinin uygun gördüğü hizmeti yapması istenecektir. Bunun yanında eğer kendisine askeri yardım gerekir ise Diyarbekir beylerbeyi ile çevredeki sancakbeylerinden talepte bulunabilecek ve talebine karşılık verilecekti. Dolayısıyla Diyarbekir çevresindeki sancaklar, bir diğerini gözeterek yardımcı olacak ve birlik içinde hareket edeceklerdi.²⁵ Burada sadece askeri görevlerden bahsedilmiştir. Zira ilk belge olması dolayısıyla vergi ve sair iktisadî şartlara değinilmemiştir.

Beratta geçen birkaç kavram dönemin idari organizasyonu ve bürokratik dili yönüyle dikkati çekmektedir. İlk olarak beratta başlığındaki “eyâletnâme” tabirine değinmek gerekir. 1515'te Diyarbekir beylerbeyliği kurulduğunda sancaklar tumar uygulanıp uygulanmamasına bakılarak ikiye ayrılmıştır. Kürt beylerinin idaresine verilen ve tumar uygulanmayan kimi sancaklar “eyalet” olarak adlandırılmıştır. Nitekim Topkapı Sarayı'nda mahfuz ve 1526 yılına tarihlenen listede de sancaklar “eyâlet-i Cizre, eyâlet-i Bitlis veya eyâlet-i Palu” şeklinde kaydedilmiştir.²⁶ Eyalet ifadesi uzun bir süre için bu tür sancaklar için kullanılmış. Fakat 1591 yılından itibaren beylerbeylik tabiri yerini eyalete bıraktığından²⁷ Kürt beyleri için artık eyalet kullanılmaz olmuş ve onun yerini yurtluk-ocaklık ve hükümet almaya başlamıştır. Nitekim Ayn Ali Efendi Risalesi'nde artık sancaklar yurtluk-ocaklık veya hükümet olarak listelenmeye başlanmıştır.²⁸

Beratta geçen “mîrlivâ” kavramı ise sancakbeyi tabirini karşılayacak şekilde Cemşid Bey için kullanılmıştır. Zira beratta açık şekilde Palu'nun Cemşid Bey'e “sancak tariki” ile tevcih edildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla diğer sancaklardan farklı olduğunu belirtmek üzere eyalet olarak kaydedilse bile Palu bir sancaktır. Sancağın beyi ise mîrlivadır.

Beratta kullanılan diğer bir kavram ise ülkadır. Bu tabir Sivan için kullanılmıştır ki küçük bir bölge veya nahiyeyi belirtmek üzere bu sözcüğe başvurulduğu görülmektedir. Ancak bu ifade kullanıldığında yönetim farklılığına da işaret edilmektedir. Yani buralar tumar uygulanmayan yerlerdir ve daha sonra yurtluk-

25 *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr. 108a-b.

26 *T SMA. d.* 10057.

27 Halil İnalçık, “Eyâlet”, *DİA*, C 11, İstanbul 1995, s. 548.

28 *Ayn-ı Ali Efendi, Kāvânîn-i Âl-i Osman der Hütlâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1274, s. 9.

ocaklık ve hükümet adıyla tasnif edilmeye başlanacaktır. Örneğin Palu için “Palu ülkâsı inayet olunan Cemşid Bey’in oğlu Hasan Bey” ifadesi kaydına tesadüf edilmektedir.²⁹

Beratta dikkati çeken bir diğer önemli nokta ise Haziran 1515’te Diyarbekir beylerbeyi ifadesinin geçmiş olmasıdır.³⁰ Oysa bilinen kayıtlarda Diyarbekir beylerbeyliğinin 4 Kasım 1515’te teşkil edildiğidir.³¹ Ancak bu kayıttan anlaşıldığı üzere beylerbeyliğın kuruluş tarihini daha da geriye çekmek gerekir. Fakat burada farklı bir durumun yaşandığını belirtmek faydalı olacaktır. Zira Diyarbekir beylerbeyliği daha Amid fethedilmeden Bıyıklı Mehmed Paşa’ya tevcih edilmiş ve bölgedeki Palu ile Çemişgezek beylerine de atama beratı verilerek onun yanında yer almaları ve Amid’in fethine katılarak destek vermeleri istenmiştir. Bu şekilde bir düzenleme yapılmasından anlaşılmaktadır ki bölge, fethedilmeden önce fetih ile görevlendirilen Bıyıklı Mehmed Paşa’ya vaat edilerek Diyarbekir beylerbeyliği tevcih edilmiştir.³²

Sultan Selim tarafından verilen bu berattan sonra Kanuni döneminde yine Cemşid Bey’e bir temliknâme verilmiştir. Bu temliknâme hem III. Murad hem de I. Ahmed dönemlerinde yenilenmiştir.³³ Bu belgeler de sancak yönetim belgesi olarak Palu beylerinin yetki, görev ve sorumluluklarını içermektedir. Ancak sonraki dönemde verilenler daha geniş bir muhtevaya sahiptir.

Sonuç

Bu çalışmaya konu olan belgelerin temel hususiyeti, bölgede Sultan Selim’in emriyle faaliyette bulunan ve Kürt beylerini Osmanlının yanına çekerek Safevileri bölgeden çıkaran Bidlîsi’nin elinden çıkmış olmalarıdır.³⁴ Bu belgeler, hem bölgenin

29 *BOA, A. DVNS. HADR. d. 1, s. 101*

30 “Atlasuyla ve yayasıyla hâzır ve müheyya olub hüsn-i ittifakla emirü’l-ümera-i kirâm *Diyarbekir Beylerbeyisi* dâme ikbâlühü vech gördüğü üzere gereği gibi muavenet müzâheret eyliye”. *Münşeat Mecmuası*, No: 1969, vr. 107b.

31 Nejat Göyünç, “Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 23, İstanbul 1969, s. 23-34.

32 Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdâri Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, s. 73.

33 *T SMA. e. 11969* (Yeni numara: 1012); *VGMA, Defter No: 3013/45*; Feyzullah Demirtaş, *Mirdasi Hükümdarları, “Palu ve Eğil Hükümetleri” ve Çermik Beyleri*, Sena Ofset: İstanbul 2005, s. 82-84; Temliknâmelerin içeriği ve ayrıntılı yorumu için bkz. Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdâri Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, s. 109-111.

34 Vural Genç, *Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bidlîsi (1457-1520)*, TTK, Ankara 2018 s. 339-340.

idarî organizasyonu hem de yeni oluşturulan sistemdeki belge diplomatikasının anlaşılması açısından önem taşımaktadırlar. Ayrıca Kanuni dönemi belgelerinde kendilerine atf yapılmasına rağmen elimizde mevcut olmayan Sultan Selim'in bu ilk beratların ortaya çıkarılması dönemin literatürü için ayrı bir öneme haizdir.

Belgelerin muhtevası, Diyarbekir ve çevresinde yer alan Kürt beylerinin Osmanlı idarî teşkilatı içerisine alınması ve bu şekilde bürokratik sisteme eklenmesi sürecini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Zira hem beylerin devlete karşı görev ve sorumluluklarının belirtilmesi hem de halkın beylerine itaat ederek ona tabii olmalarını gerektiren ifadelerin yer alması yönetim ve yöneticinin meşruîyetine vurguyu göstermektedir.

Belgelerde geçen eyâlet, vilayet, sancak, sancakbeyi, mirliva ve ülka tabirleri de Sultan Selim dönemi idarî teşkilat ve kavramlarına işaret etmektedir. Ancak eyalet, vilayet ve beylerbeyi çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan ve karıştırılan tabirlerdir. Belgelerin yazıldığı dönemde birçok sancaktan oluşan ve başında beylerbeyinin bulunduğu teşkilata “beylerbeylik” denilmektedir. Ancak 1591'den itibaren beylerbeylik yerini “eyalet” bırakmıştır. Bu döneme kadar Palu, Cizre, Bitlis, Genç gibi Kürt beylerince yönetilen sancaklara, yönetimdeki farklılıklarını belirtmek üzere “eyâlet-i Palu” şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bundan dolayı 1515 Haziran'ında Palu sancakbeyi Cemşid Bey'e verilen berata “eyaletnâme” başlığı verilmiştir. Bunun yanında belge muhtevasında sancak tariki ile ifadesi buraların farklı da olsa sancak veya liva şeklinde değerlendirildiği ve yöneticilere sancakbeyi/mirliva denildiği aşikârdır. Fakat tumar sistemi uygulanmayan, tahrire tabi tutulmayan ve yerel aşiret beylerine ırsî olarak verilen bu sancaklar 1591'deki eyalet tabirinin beylerbeyi yerine kullanılmaya başlanması ile yurtluk-ocaklık ve hükûmet olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Palu da bu dönemden itibaren “Hükûmet-i Palu” olarak sancak tevcih, tahvil ve diğer belgelerdeki yerini almıştır.

Bu belgelerden çıkan bir diğer sonuç ise Diyarbekir beylerbeyliğinin Kasım 1515 değil de Haziran 1515'te kurulması keyfiyetidir. Çünkü Mayıs-Haziran 1515'te Amid'i fethetmek üzere görevlendirilen Bıyıklı Mehmed Paşa aynı zamanda Sultan tarafından Diyarbekir beylerbeyi olarak atanmıştı. Çünkü Haziran 1515 tarihli Palu beratında Diyarbekir beylerbeyliği geçmekte iken, Mayıs 1515'te Pir Hüseyin'e verilen beratarda Diyarbekir beylerbeyine rastlanmaz ve Çemişgezek'in Kemah ve Rum beylerine tabii olması istendi. Ancak Diyarbekir beylerbeyliği kurulduktan sonra Çemişgezek de buraya bağlandı.

Kaynaklar

BOA, TD. No. 64.

BOA, *Atik Şikâyet Defteri*, No: 10, s. 126/501.

BOA, A. DVNS. HADR. d. 1, s. 101

TSMA. d. 10057.

TSMA. e. 11969 (Yeni numara: 1012)

VGMA, *Defter No:* 3013/45.

Münşeât Mecmuası, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, No: 1969.

Feridun Ahmed Bey, *MünŐeâtü's-selâtin*, C 1, İstanbul 1274.

Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1274.

İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırılanoı, Hece, Ankara 2016.

Şeref Han Bitlisî, *Şerefnâme*, C 1, çev. Abdullah Yegin, Nubihâr, İstanbul 2013, s. 213-215.

Alanoğlu, Murat, *Osmanlı İdarî Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Demirtaş, Feyzullah, *Mirdasi Hükümdarları, "Palu ve Eğil Hükümetleri" ve Çermik Beyleri*, Sena Ofset, İstanbul 2005.

Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.

Genç, Vural, *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran Savaşı (1514)*, Bengi, İstanbul 2011.

Genç, Vural, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bidlisî (1457-1520)*, TTK, Ankara 2018.

Göyünç, Nejat, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 23, İstanbul 1969, s. 23-34.

İlgürel, Mücteba, "İstimâlet", *DİA*, C 23, İstanbul 2001, s. 362-363.

İnalıcık, Halil, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 139.

Kütükoğlu, Bekir, "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatüği Bakımından

Ehemmiyeti", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994.

Tekindağ, Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, sy. 22, (XVII/1968), s. 49-78.

Ünal, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s. 13-14.

_____, "İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt Politikası", *Tarihte Türkler ve Kürdler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, C 1, TTK, Ankara 2014, s. 141-159.

Ek 1: Eyaletnâme-i Cemşid Bey Mirliva-i Palu

Ek 2: Suret-i Berat-ı Pir Hüseyin Mirliva-ı Çemişgezek

Ek 3: Berat-ı Ta'yin-i Kılâ' Havâs-ı Pir Hüseyin Bey Mirliva-ı Çemişgezek